

УДК 316.1

ЄВГЕН БАБОСОВ,

професор, доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник ДНУ "Інститут соціології НАН Білорусі"

Особливості та багатоманіття ідентичностей в сучасній Білорусі

Анотація

Здійснено концептуалізацію вихідних понять розглядуваної теми (ідентичність, ідентифікація). Розкривається процесуальна сутність ідентифікації як складного і багатогранного соціального явища. Показано, що ідентичність є суб'єктивним переживанням людиною своєї індивідуальності як тотожної самій собі цілості. Вона являє собою не властивість, а ставлення, що формується, закріплюється і трансформується в процесі соціальної взаємодії. Ідентичність може виявлятися стосовно соціальних феноменів трьох рівнів: а) людство загалом і загальнолюдське в індивіді; б) соціальна спільність людей; в) окрема особистість. В ієрархії ідентифікаційних самовизначень людей різних соціальних статусів і віків пріоритетні позиції мають мікроідентифікації. На підставі узагальнення даних моніторингових досліджень здійснено соціологічну експлікацію статусно-світоглядних і соціокультурних релігійних, етнонаціональних і громадянських ідентифікацій.

Ключові слова: *ідентичність, ідентифікація, групова ідентичність, релігійна ідентичність, національна ідентичність, громадянська ідентичність*

Ідентичність сучасної людини визначається її свідомою орієнтацією на певний спосіб життя, конкретну систему ціннісних орієнтацій і зразків поведінки, в яких вона формує свою тотожність із певною соціальною групою, культурою, політичною системою. У структурі ідентичності вирізняють індивідуальний і соціальний (груповий) рівні. У першому відображено сукупність початкових характеристик, що надають індивідові якість унікальності, у другому — результат ідентифікації з очікуваннями і нормами його

соціального середовища. Особистісне “Я” формується і розвивається в результаті взаємодій цих двох рівнів. В особистісній ідентичності виявляється невіддільне право людини залишатися за будь-яких обставин самою собою. Виокремлюють різні типи соціальної ідентичності — особистісну, професійну, етнонаціональну, політичну, громадянську тощо. У модерному і постмодерному суспільствах вона стає більш динамічною, ніж за минулих епох, унаслідок чого впродовж свого життя індивіди здатні її змінити. Це чітко увиразнилося в результаті розпаду Радянського Союзу й утворення на його руїнах самостійних, незалежних держав, коли панівна раніше радянська ідентичність більшості людей змінилася на громадянську ідентичність, що виявляється у співвіднесенні себе з певною країною пострадянського геополітичного простору — Російською Федерацією, Білоруссю, Україною тощо.

Здійснена концептуалізація базових понять розглядуваної проблеми не викликає жодних сумнівів у процесуальній сутності ідентифікації як складного й багатогранного соціального явища. Дещо меншою мірою впадає в око, але все одно реально виявляється процесуальний характер ідентичності. Хоча вона має відносну сталість, проте їй властиві також елементи мінливості, що виявляються в більш-менш явних змінах як складу її компонентів, так і питомої ваги кожного з них.

Отже, як визначити ідентичність, що являє собою важливий соціокультурний феномен? Ідентичність — це суб'єктивне переживання людиною своєї індивідуальності як тотожної самій собі цілісності. Це не властивість, а ставлення, що формується, закріплюється, а іноді й трансформується суто в процесі соціальної взаємодії. Ідентичність може виявлятися щодо соціальних феноменів трьох рівнів: а) людство загалом і загальнолюдське в кожному конкретному його представникові; б) певна соціальна спільнота людей (національна, територіальна, професійна, соціокультурна, конфесійна, вікова, статевая тощо); в) окрема особистість в конкретній унікальності свого реального існування. У суб'єктивному сприйнятті кожного індивіда більшою чи меншою мірою наявні всі три рівні.

Мірою поглиблення та якісного багатоманіття структурованості і процесуальності сучасних модернізованих суспільств у життєдіяльності людей поряд з індивідуальною ідентичністю набуває значимості ідентичність групова. Вона виникає у спільній різноманітній життєдіяльності багатьох індивідів, коли переживання, прагнення, дії і ставлення одного чи кількох членів групи сприймаються й реалізуються іншими як мотиви поведінки, що організують їхню власну діяльність, спрямовану на здійснення спільної групової мети і виконання спільних завдань, що впливають із цієї мети. Ці мотиви, утворюючи у своїх різноманітних проявах багатоманітний мотиваційний простір спільних дій і сприяння їм, стають смисловими настановами, перетворюються на сталі соціально-психологічні характеристики як усієї групи, так і кожного її члена. Такі настанови (іноді несвідомо, на рівні неусвідомлених відчуттів, переживань, потягів) виконують роль модусів, узвичаєних норм ціннісно-ідентичної експлікації, що співвідносять, аналізує “Я-образ” певної особистості, ідентичної за своїми соціальними якостями самій собі, із груповим образом “Ми” певної групової, етнічної, тери-

торіальної, соціокультурної, релігійної чи іншої цілісності (ми — християни, ми — білоруси, ми — інтелігенти, ми — робітники тощо).

Багаторічні соціологічні дослідження, проведені в Білорусі, неодмінно засвідчують, що в ієрархії ідентифікаційних самовизначень людей різних соціальних статусів і вікових груп пріоритетні позиції завжди посідають *мікроідентифікації*, тобто ідентифікації людиною себе з малими соціальними групами — зі своєю сім'єю, з близькими, знайомими, з колегами по навчанню і роботі. Зокрема, здійснюване в режимі моніторингу Інститутом соціології Національної академії наук Білорусі соціологічне дослідження зафіксувало у 2012 році (опитано 2108 осіб у всіх регіонах країни), що ідентифікують себе зі своєю сім'єю й близькими 81,6% респондентів (валідний відсоток — 85,0), рідко так ідентифікують себе 11,5% опитаних (валідний відсоток — 12,0), практично ніколи — лишень 2,9% респондентів (валідний відсоток — 3,0), не відповіли на запитання 3,9% респондентів. Примітною у зв'язку з цим є відповідь на поставлене у 2012 році білоруськими соціологами своїм респондентам запитання: “Як би Ви відповіли на запитання про те, заради чого ви живете?” При ранжуванні відповідей на це запитання перші два місця з великим відривом від решти посіли відповіді “Заради сім'ї” (77,2%) та “Заради дітей” (70,8%).

Суттєве значення у виявленні особливостей мікроідентифікації людей у сучасному суспільстві має ототожнення індивідом себе не тільки із сім'єю, а й з іншими малими соціальними групами, у тому числі з друзями, знайомими, з колегами по навчанню або роботі. Соціологічні виміри в Білорусі показують, що дуже часто відчують свою спільність із друзями і знайомими 73,8% опитаних (валідний відсоток — 77,9%), рідко — 17,7% (валідний відсоток — 18,0), практично ніколи — 3,3% (валідний відсоток — 3,0), а не відповіли на це запитання 5,2% від усієї кількості респондентів. Порівняно нижчими показниками характеризується ідентифікація індивіда себе з колегами по навчанню і роботі. Часто ототожнюють себе з ними 50,6% від загальної кількості опитаних (валідний відсоток — 54,8), рідко — 30,75% (валідний відсоток — 33,2), практично ніколи — 11,1% (валідний відсоток — 12,0), не відповіли 7,6% респондентів.

Ідентифікація у своєму реальному прояві постає як процес ототожнення індивідом самого себе з іншими індивідами, соціальними групами і/або спільнотами, ціннісними стандартами та зразками поведінки. Формується, закріплюється або трансформується вона в результаті соціальної взаємодії і допомагає індивідові опанувати різноманітні види соціальної діяльності, засвоювати і здійснювати певні соціальні норми та ролі. Об'єктами цього процесу можуть виступати реальні люди, їхні поведінкові особливості, соціальні спільноти, а також герої художніх творів.

Тому актуальним завданням соціології є дослідження зміни ідентифікаційної структури сучасного суспільства. При виконанні цього завдання слід мати на увазі, що процеси ідентифікації суттєво різняться залежно від соціально-економічних і соціокультурних умов країни, регіону проживання і типу населеного пункту. Вирізняються й активно взаємодіють чотири основні індикатори: статусно-структуративний, світоглядно-соціокультур-

ний, громадянсько-територіальний та ідентифікаційний процес ототожнення особистістю себе з малими соціальними групами.

У результаті взаємодії усіх цих ідентифікаційних процесів і їхнього багатостороннього впливу на світосприйняття і життєві позиції особистості сучасна людина ніби синтезує в собі множину ідентичностей, стає носієм багатокomпонентної ідентичності.

Виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що поряд з особистісною ідентифікацією (самоідентифікацією) в соціологічних дослідженнях треба зважати на існування широкого спектра інших ідентифікаційних процесів.

Перший тренд таких процесів становить сукупність статусно-структуральних ідентифікацій, в яку входять ототожнення особистістю себе з людьми того самого матеріального статку, з людьми того самого (чи близького) посадового статусу, а також із певними соціальними ролями і статусами.

Другий вектор ідентифікаційних процесів (світоглядно-соціокультурний) виражається у формуванні соціальної ідентичності шляхом ототожнення індивідом себе з людьми того самого рівня освіти, з людьми, що проводять дозвілля так само, як даний індивід, з людьми такого самого віросповідання, з людьми, які дотримуються тих самих моральних принципів, із певними віртуальними групами в Інтернеті.

Третім трендом ідентифікаційних процесів є становлення громадянсько-територіальної ідентичності, яка втілюється в ототожненні конкретної людини із громадянами країни, що реалізується у прилученні її до певної соціальної громадянської соціальної спільноти і суспільства загалом як громадянина країни, а також із жителями свого міста, села, з людьми свого покоління.

Четвертий вектор розгортання ідентифікаційних процесів дістає вияв в ідентифікації людини із друзями, знайомими, з членами своєї сім'ї, з близькими, з колегами по роботі або навчанню.

П'ятим вектором ідентифікації є формування етнонаціональної ідентичності, що виявляється в ототожненні індивідом себе з певними етносом чи нацією, властивими їм мовою, менталітетом, культурою, традиціями, зразками поведінки, що відрізняють їх від інших етнічних груп або націй і виражаються в ціннісних орієнтаціях і життєвих стратегіях.

Зрештою, шостий тренд ідентифікаційних процесів становить гендерна ідентифікація, що виявляється в усвідомленні індивідом себе як представника певної статі і слугує підґрунтям основної психологічної інтеріоризації чоловічих або жіночих рис поведінки.

У результаті процесу ідентифікації виникає певна ідентичність, тобто співвіднесеність індивіда з тими соціальними групами і спільнотами, котрі він сприймає й оцінює як "свої" (сім'я, етнос, професія, поселенська спільнота, культура, релігія тощо), на відміну від інших, далеких чи незнайомих йому.

Треба мати на увазі, що саме в процесі ідентифікації індивід визнає ті чи інші конститутивні (важливі для самого існування групи — етнонаціональної, територіальної, громадянської тощо) ознаки і властивості своїми індивідуальними характеристиками, ототожнюючись у тому чи іншому ви-

мірі з даною групою. Іншими словами, групова ідентичність підтримується наявністю певних соціальних інститутів, об'єктивно наявних показників їхньої діяльності тощо. Але як така вона має суттєве значення також і як чинник формування індивідуальної ідентичності, самоідентифікації, того, як індивід визначає самого себе.

Причому в даному процесі формується не одна, а кілька різноманітних ідентичностей, вихідною точкою яких є сама особистість, що ідентифікується. Усі ці ідентичності мають динамічний процесуальний характер, є незавершеними, натомість постійно взаємодіють, розвиваються, змінюються, перекоструюються.

Існує кілька типів ідентифікації. Для соціології найсуттєвіше значення мають два із них. Перший тип ідентифікації виникає тоді, коли індивід когнітивно заявляє про свою належність до певної групи, але не відчуває близькості до цієї спільноти. Такі ідентифікації менш емоційно навантажені. До другого типу можна віднести тих, хто не говорить про свою належність до спільноти, але при цьому відчуває близькість, причетність до неї, а це означає, що спільнота і її проблеми йому не байдужі, а навпаки, близькі, зрозумілі й важливі.

Для з'ясування особливостей ідентичності, властивої громадянам тієї чи іншої країни, велике значення, особливо за умов сучасного суспільства, що модернізується, має виявлення соціологічними методами основних параметрів статусно-світоглядних і соціокультурних ідентифікацій. До числа таких ідентифікацій слід віднести ототожнення індивідами себе з людьми, які поділяють їхні погляди на життя, з людьми тієї самої професії, з тими, хто має однакові музичні переваги, поділяє ті самі моральні принципи, має те саме віросповідання.

У багатокомпонентній статусно-світоглядній ідентифікації за пострадянської доби дедалі більшої соціальної й індивідуально-психологічної значущості, як показало великомасштабне святкування 1025-ліття Хрещення Русі, що відбувалося в Москві, Києві та Мінську за участі глав держав і вищих церковних ієрархів, набуває релігійна ідентичність. За своєю сутністю релігійна ідентичність являє собою фіксування соціальним суб'єктом — індивідом або соціальною групою — своєї тотожності самому собі завдяки набуттю через релігійну віру власного екзистенціального досвіду, що включає суб'єктивне сприйняття й усвідомлення своєї належності до певної релігійної спільноти. Вона передбачає богопочитання, богобоязливість, благочестиве налаштування думок і почуттів, набожність, відданість релігії, більш-менш регулярне справляння релігійних обрядів, неухильне дотримання приписів і заповідей релігії, участь у богослужіннях. Релігійність втілює в собі міру впливу релігії на окремих індивідів, їх різноманітні соціальні групи та спільноти й реалізується в релігійних уявленнях і в культовій діяльності вірян. У сфері релігійності в сучасному суспільстві поряд із внутрішньою відданістю людини релігії існує так звана зовнішня релігійність, що виявляється в захопленнях містиком, астрологією, хіромантією тощо.

Системотвірним підґрунтям релігійної ідентичності є релігійна віра, що втілюється у ставленні людини до божественного і виявляється у визнанні

буття Бога, в довірі, вірності і поклонінні йому. Вона становить підмурок релігійної свідомості, поведінки і способу життя.

Релігійна ідентифікація конкретного індивіда або соціальної спільноти формується в процесі переходу певних ідей, цінностей, символів, образів, сюжетів (біблійних, коранічних, юдаїстських та ін.) із зовнішнього світу — релігійна громада, ритуал, традиція тощо — у внутрішній світ — у свідомість, почуття, віру, в уявлення про сенс життя і призначення людини. У феноменологічному тлумаченні релігійна ідентичність виступає як прагнення індивіда або релігійної спільноти висловити в доступних образах, зрозуміти й пояснити незбагненне, надприродне, божественне в раціонально осмислених та емоційно значущих вольових актах і діях. У такому разі, як слушно стверджує О.Крилов, через звернення до віри людина приходить до розуміння себе, знаходить гармонію із собою і завдяки включеності в релігію здобуває відчуття належності до спільноти, що складається з інших вірян.

Релігійна ідентичність у своїх реальних проявах постає як багатопланий і багатоярусний процес. Реалізується вона у різноманітних варіантах релігійної поведінки — участі в богослужіннях, відвідинах храмів, читанні молитов, дотриманні релігійних обрядів, постів, свят та інших настанов релігійного культу. А вирішальним інтегратором усіх цих різноякісних поведінкових актів є релігійна віра. Саме релігійна віра підштовхує людину до відкритості стосовно Бога і його заповідей, породжує в ній цілеспрямованість уклінного ставлення до божественного, що надає навколишнім явищам і процесам священного смислу, наділяє їх релігійним значенням, дає віру в існування надприродного — Бога, ангелів, архангелів, диявола тощо.

Регулярно здійснювані в моніторинговому режимі в Білорусі соціологічні дослідження релігійної ідентичності дають змогу виявити соціодинаміку конфесіональної ідентифікації її населення. За період від 1998-го до 2012 року у Білорусі кількість людей, які відносять себе до православ'я, збільшилася на 21,1% за одночасного зниження частки прихильників католицизму з 10,0% до 7,8% і деякого збільшення кількості протестантів, а також скорочення частки тих людей, хто вважає себе "християнами взагалі", без зазначення своєї конфесіональної ідентифікації. Отже, зовсім незначна частина наших співгромадян (близько 5%) не ідентифікують себе із жодною релігійною конфесією (у молодіжному середовищі віком до 30 років таку ідентифікаційну позицію посідають 5,7% респондентів). Найчіткіше вираженою ідентифікаційною ознакою тут виступає належність до певної вікової когорти. З'ясувалося, що частіше за інших беруть участь у релігійних обрядах люди у віковій групі від 50 років і більше. Серед них кілька разів упродовж року беруть участь у релігійних обрядах 30,7% від загалу опитаних, один-два рази впродовж місяця — 8,6%, щотижня — 6,7%, практично щодня — 1,9%. За першим із названих показників люди похилого віку перевищують молодіжну когорту 16–29-річних в 1,2 раза, за другим — приблизно в 1,4 раза, за третім — більш як удвічі, за четвертим — більш як учетверо. Ніколи не беруть участі в релігійних обрядах 19,2% від загального масиву опитаних молодих людей віком 16–29 років, а у віковій групі 30–49 років таку позицію обирають 14,9% респондентів, тобто в 1,3 раза менше.

Найвиразнішим диференціувальним показником інтенсивності участі людини в культових діях є гендерний чинник. Проведені у 2012 році емпіричні дослідження в Білорусі продемонстрували вельми несподівану панораму таких відмінностей. Беруть участь у релігійних обрядах кілька разів на рік 21,8% опитаних чоловіків, але 34,5% жінок, тобто серед жінок практично в півтора раза більше, ніж серед чоловіків, тих, хто справляє релігійні культові дії кілька разів на рік. Чим інтенсивнішою і масштабнішою стає не вербальна, а практикована релігійність, тим більше жінки превалюють у такій практиці. Зокрема, один-два рази на місяць у релігійних обрядах беруть участь 4,3% респондентів чоловічої статі і більш як удвічі більше — 9,1% — жінок. Щодня справляють такі обряди 0,5% опитаних чоловіків і 1,5% (тобто втричі більше) жінок. Ніколи не беруть участі в релігійних обрядах 23,8% від загального масиву опитаних чоловіків, які декларують свою прихильність релігії, і 11,3% (у два з половиною раза менше) респондентів-жінок.

Диференціувальною ознакою в релігійній ідентифікації є також рівень освіти громадян. Із жодною релігійною конфесією не ідентифікують себе 3,8% від загальної кількості осіб, які мають неповну середню освіту, 5,1% — із загальною середньою освітою, 4,1% — із середньою спеціальною, 7,2% — із вищою освітою. Серед осіб, які щодня беруть участь у релігійних обрядах, 5,6% становлять люди з початковою освітою, 1,6% — із неповною середньою, 0,7% — із середньою загальною, 0,7% — із середньою спеціальною, 1,3% — із вищою освітою. А серед тих громадян, які беруть участь у релігійних обрядах один-два рази на рік, особи з неповною середньою освітою становлять 32,8%, із середньою загальною — 26,7%, із середньою спеціальною — 27,8%, із вищою освітою — 25,3%. Це означає, що різниця тут незначна і найчастіше перебуває в межах похибки репрезентативності.

Зрештою, слід розглянути питання про те, як впливає на релігійну ідентифікацію соціальне становище людей. Не ідентифікують себе із жодною релігійною конфесією 8,8% керівників вищої ланки (директори підприємств, керівники установ та організацій, працівники міських і районних адміністративних структур тощо), 11,3% керівників середньої ланки (начальники змін, майстри та ін.), 4,6% керівників нижчої ланки (начальники цехів, відділів тощо), але 14,5% підприємців і фермерів, 5,2% робітників, 7,1% селян і робітників сільського господарства, 4,3% домогосподарок, 5,5% учнів і студентів. Беруть участь у релігійних обрядах один-два рази на рік 18,0% керівників вищої ланки, 33,5% керівників середньої ланки, 31,8% керівників нижчої ланки, 4,8% підприємців і фермерів, 30,4% робітників, 43,5% селян і робітників сільського господарства, 31,4% домогосподарок, 20,1% учнів і студентів, 29,3% незайнятих пенсіонерів. Щотижня беруть участь у релігійних обрядах 5,0% керівників вищої ланки, майже стільки ж керівників середньої ланки, 1,7% підприємців і фермерів, 2,4% робітників, 3,1% селян і робітників сільського господарства, 7,4% домогосподарок, 4,2% учнів і студентів, 8,1% незайнятих пенсіонерів.

Існує значна диференціація у рівні релігійної ідентифікації між різними регіонами Білорусі. Куди частіше ідентифікують себе із певною релігійною конфесією жителі західних областей, ніж східних. Наприклад, до жодної

релігійної конфесії не відносять себе 1,5% жителів Брестської області, 3,9% — жителів Гродненщини, 4,3% — Могильовщини, 4,8% — Вітебщини, 8,0% жителів Мінська. Якщо беруть участь у релігійних обрядах практично щодня 2,9% жителів Гродненської області, 1,7% — Брестської області, то в Гомельській області частка таких жителів опускається до 0,6%, у Могильовській — до 1,2%, а в Мінську — до 0,2%. Узагальнення й осмислення отриманих результатів соціологічного дослідження стану релігійної ідентифікації в Білорусі переконує в тому, що основним емпіричним індикатором, який відрізняє декларовану релігійну ідентичність від екзистенціальної релігійної ідентичності, втілюваної в регулярності культової поведінки людей, є частота участі в релігійних обрядах. Якщо врахувати, що 14,9% опитаних ухилилися від відповіді на відповідне запитання або вагалися з відповіддю на нього, отримані від респондентів відповіді про інтенсивність їхньої участі в релігійних обрядах дають можливість скласти наближену до реальності картину релігійної ідентифікації в сучасному білоруському суспільстві. Більшість опитаних громадян, що беруть участь у релігійних обрядах один-два рази на рік і навіть кілька разів на рік (56,2% від загального масиву опитаних), цілком можна вважати людьми, які декларують свою відданість релігії, але навряд чи їх варто залічувати до числа тих, хто є носіями екзистенціальної релігійної ідентичності, що виявляється в регулярній культовій поведінці. До того ж треба брати до уваги й той факт, що 17% опитаних ніколи не беруть участі в культових діях. Отже, майже три чверті респондентів, котрі тією чи тією мірою ідентифікують себе з релігійним світорозумінням (73,2%), не виступають активними суб'єктами культової поведінки, що вирізняються екзистенціальною, реалізовуваною в практичних діях релігійною ідентичністю. До таких (із деякими застереженнями) можна віднести лише тих громадян, які беруть реальну участь у релігійній поведінці і справляють релігійні обряди кілька разів на день, щодня або щотижня, а також тих, хто справляє такі обряди один-два рази на місяць. Частка таких людей серед опитаних дорівнює 12,8%. Саме ці 12,8% квантифікують міру поширеності практикованої релігійності й екзистенціальної релігійної ідентичності в сучасному білоруському суспільстві.

Роздуми з приводу отриманих емпіричних соціологічних даних ведуть до висновку, відповідно до якого навряд чи варто відносити до істинних віруючих тих людей, які беруть участь у релігійних обрядах один-два рази на рік, а їх набирається 27,5% від загалу опитаних. Зі значними ваганнями можна віднести до віруючих у повному сенсі цього слова і тих людей, які беруть участь у релігійних обрядах кілька разів на рік (таких виявилось 28,7% опитаних). Тим паче до істинних віруючим не можна віднести 17,0% опитаних, які взагалі ніколи не беруть участі в релігійних обрядах. Якщо ми підсумуємо отримані показники, то побачимо, що із загальної кількості людей, котрі вважають себе віруючими, майже три чверті — 73,2% — не є істинними віруючими, а їхня відданість релігії є декларативною. До істинних вірян, на мій погляд, слід відносити тільки тих респондентів, які беруть участь у релігійних обрядах щодня, щотижня або принаймні один-два рази на місяць. У сумі до них належать 11,8% від загальної кількості респондентів. Із певними похибками до них можна віднести половину із тих 14% людей,

котрі вагалися з відповіддю на запитання про свою участь у релігійних обрядах або ухилилися від відповіді на нього, тобто приблизно 7,0%. У підсумку виходить, що можна віднести до істинних віруючих приблизно 19,0% від числа тих людей, які декларують свою схильність до релігійності.

Простежити спрямованість змін релігійної ідентифікації в Білорусі за пострадянський період можна на підставі узагальнення даних, що показують, як зростала або зменшувалася частка осіб, котрі відносять себе до трьох найпоширеніших у Білорусі конфесій. У білоруських православних релігійні ідентичності, що виявляються в більш-менш регулярній участі в богослужіннях, виражені в середньому в 1,4 раза слабше, ніж у протестантів, і в 1,2 раза менше, ніж у католиків.

Коли ми розглядаємо деякі узагальнені дані в конкретніших проявах, зокрема крізь призму регулярності участі у культових діях громадян, які залічують себе до носіїв релігійної віри, то загальна панорама релігійної ідентифікації набуває яскравішої, часом навіть контрастної форми. Якщо раз на тиждень і частіше беруть участь у релігійних обрядах 3,8% православних і 28,5% католиків, то в середовищі протестантів частка осіб, які беруть участь у релігійних обрядах, становить практично 92%. До того ж серед громадян Білорусі, які залічують себе до православних, ніколи не беруть участі в релігійних обрядах 12,2% від загалу опитаних, тоді як у середовищі католиків таких виявлено лишень 7,6%, а в середовищі протестантів — жодної людини. При цьому треба враховувати, що серед опитаних громадян вагалися з відповіддю на запитання про регулярність участі в культових діях або ухилилися від відповіді 13,9%. З їхнього числа прихильників католицизму виявилось 5,9%, а в протестантському середовищі чисельність їх — 27,3%, тобто понад чверть загальної кількості опитуваних.

Усе викладене свідчить, що релігійна ідентифікація має чітко виражений процесуальний характер. Така процесуальність вирішальною мірою детермінується змінами в економічній, політичній, соціокультурній ситуації в країні, органічно поєднується з етнонаціональною і громадянською ідентичностями, а також із конфесіональними особливостями певного віросповідання.

Поряд із доволі широким колом статусно-світоглядних соціокультурних ідентифікацій у сучасному суспільстві функціонує ще один ярус макроідентифікацій — статусно-структурний. Річ у тім, що в процесі формування і розвитку транзитивних суспільств, до яких належать як сучасна Росія і Україна, так і Білорусь, відбувається утворення нових соціальних страт, груп, корпорацій, якісно змінюються наявні в країні соціальні інститути. Істотно трансформуються їхні ціннісні орієнтації і життєві стратегії, їхні преференції й уявлення про життєвий успіх. До цієї ідентифікаційної спільноти слід віднести тих індивідів і ті соціальні групи, що ототожнюють себе з людьми того ж матеріального статку, тієї ж професії і такого ж (або близького за своїм змістом) посадового статусу. Для індивідів і соціальних груп, включених у статусно-структурну ідентифікацію, характерні три основні поведінкові стратегії. Перша з них — стратегія прагматичної поведінки. Вона виходить зі ставлення до праці суто як до джерела матеріальних благ і матеріального добробуту. Такий тип економічної поведінки роз-

цінюється як найближчий до ринкового типу, він передбачає свідому орієнтацію на зарплату, зовнішні матеріальні стимули незалежно від змісту діяльності. Друга — це професійна стратегія. Для її носіїв праця являє собою цінність у плані розкриття особистісних здібностей, професійного зростання, прояву ініціативи і творчості. У цій групі переважають спеціалісти із вищою і середньою освітою, зміст праці зберігає самостійну цінність. Третю стратегію можна схарактеризувати як альтруїстичну. До цієї групи належать люди, віддані професії, для котрих більшою мірою характерне моральне задоволення від професійної діяльності, ніж матеріальне.

Квантифікувати розподіл ідентифікації респондентів з тими чи іншими із виокремлених життєвих стратегій можна в процесі проведення соціологічних досліджень. Проведені наприкінці 2012 року в Білорусі соціологічні вимірювання показали, що люди, які ідентифікують себе з першою із названих стратегій поведінки — прагматично-ринковою, становлять у сучасному білоруському суспільстві ледь трохи більше за третину її населення (33,6%). Характерно при цьому, що така ідентифікація властива переважно керівникам вищої ланки — працівникам владних структур, директорам підприємств, фірм, організацій (46,5%), а також підприємцям, фермерам і самозайнятим (59,8%). Друга із названих поведінкових стратегій — орієнтація на цікаву роботу за фахом — найчастіше виявляється у службовців і спеціалістів невиробничої сфери (37,7%), а також у студентів і учнів (39,9%) та керівників вищої ланки. Альтруїстичне прагнення допомагати людям найчастіше характерне для службовців без спеціальної освіти (34,5%) і домогосподарок (32,3%).

Хоч би який різновид різноманітних ідентифікацій у сучасному суспільстві ставав предметом теоретичного осмислення й емпіричного соціологічного аналізу, у будь-якому разі необхідно зважати на те, що соціальна, у тому числі історична, культурна, етнічна ідентичність білоруського народу спирається на міцне підґрунтя, що формувалося і розвивалося в єдиному річищі формування давньоруської народності разом з російським і українським народами, за спільною для всіх них системою базових цінностей. Звісно, у процесі багатовікового розвитку ціннісні, соціокультурні, національні, політичні орієнтації та преференції білорусів набули деяких специфічних рис й особливостей, що не завжди і не в усьому збігаються з відповідними національними особливостями споріднених з ними російського та українського народів. У своїй особистісній ідентичності сучасні білоруси дуже схожі, майже не відрізняються від українців чи росіян. У цьому виді ідентичності спостерігається певна своєрідність. Білорус у ситуації гострої суперечки не рватиме на собі сорочку, як росіянин, він бережливіший. Так само, як і в разі українця, і глибше, ніж у разі росіянина, в його особисту ідентичність увійшло те, що називають у нашій країні, “ашчаднасцю” (ощадливість), “добрасумленнасцю” (сумлінність) і “добразычлівасцю” (доброзичливість). У білорусів у їхній особистій ідентичності дуже сильно розвинені риси толерантності (ставлення до людей іншої національності, культури, мови, способу життя як до рівних гідних партнерів), почуття “грамады” (спільності з односельцями, земляками), схильність до “талакі” (спільної праці під час збирання врожаю, будівництва криниць,

шляхів, лікарень тощо), “властивість пам'яркознасці” (благодушшя, покладливості).

Перші зерна на благодатний ґрунт формування білоруської етнопонаціональної ідентичності кинув відомий білоруський поет, прозаїк, публіцист Францішек Богушевич (1840–1900). У своїх поетичних збірках “Дудка Білоруская” (1891) і “Смык Білорускі” (1894) він закликав розвивати і збагачувати білоруську народну культуру і при цьому наголошував: “Не пакідайце ж мовы нашай Білорускай, каб не умёрлі”.

Більш чіткого і рельєфного огранювання національній ідеї як інтегратору самосвідомості й самовизначення народу білоруської національної ідентичності надав видатний білоруський поет Янка Купала. У своєму славетному поетичному творі “А хто там ідзе?”, опублікованому 1905 року, народний песняр дав цілком певну й однозначну відповідь — “Білорусы”. Саме в цьому слові сконцентрована національно-єднальна ідея, що сколихнула самосвідомість білоруського народу на неосяжних теренах від Буга і Вісли до Дніпра. Саме в цьому єднальному слові полягала тоді головна ідея національного самовизначення і державного становлення білоруського народу.

Принципова значущість створеного Я.Купалою натхненного гімну національній самосвідомості білорусів полягала в тому, що він утвердив пріоритет білоруськості, оскільки основний етнос у нашій країні — білоруси, та й земля, на якій вони живуть, називається Білоруссю. Проте поряд із самоназвою, втіленою в єднальному слові “Білорусы”, видатний поет рельєфно виокремив також соціальне прагнення білоруського народу — “людзьмі звацца”. Тут національне самовизначення і звільнення усвідомлюються в нерозривній єдності із соціальним звільненням. Крім того, Я.Купала подає у своєму поетичному світосприйнятті білорусів і Білорусь “в агромністай такий грамадзе” — в загальнобілоруській єдності та згуртованості.

Ідея відродження і зміцнення національного самовизначення звучить лейтмотивом й у творчості іншого народного поета Білорусі, творця національного поетичного епосу — Якуба Коласа. Справжньою енциклопедією народного життя стала його поема “Нова земля”, де опоетизовані повсякденне життя і праця, обряди і традиції, духовне багатство і моральна природа білоруського селянина. Своєю лірико-епічною поемою “Сымон-музыка”, трилогією “На ростанях” Я.Колас утверджує необхідність духовного становлення білоруської нації, змальовує своєрідність національних шляхів розвитку Білорусі, розташованої на перетині різних культур, релігійних конфесій, геополітичних прагнень. Він створює галерею портретів національної інтелігенції, вихідців з народу, “адраджэнцав”, котрі найвище поцінують добробут “роднага краю”, розквіт його духовної культури.

Пізніше в Білорусі дедалі ширше й активніше на передній план у національно-відроджувальному русі виходить проблема здійснення національної державності. Величезну роль в аргументації цього аспекту національної ідеї зіграв видатний поет М.Богданович. Активно виступаючи за необхідність збереження і зміцнення самотутності національної самосвідомості,

мості та культури білоруського народу, його рідної мови, він водночас відзначав спільність історичних коренів білоруського народу і його культури з історичною долею російського та українського народів.

Основним же чинником реалізації національно-культурної самостійності, наголошував М.Богданович, має стати активне сприяння “прагненню державної самостійності Білорусі”.

Специфічні білоруські відповіді на одвічні запитання людського існування в соціальних просторах суспільства і культури яскраво і виразно сформульовані в оригінальному філософсько-естетичному есе Гната Абдіраловича (псевдонім письменника, поета і публіциста І.Канчевського (1896–1923)) “Адвечным шляхам: Дасьледзіны Білорускага сьветапогляду”. У цьому творі чітко сформульована життєва потреба білоруського народу “визначити свій ідеал”, виявити “свою спроможність власними кроками йти до творчості власних форм життя”, створювати власне “культурно-визначене життя на тривкій основі власних білоруських коренів” і “незалежності свого духу”.

Білоруська національна ідентичність не може бути незмінною, статичною, оскільки вона являє собою специфічний спосіб сходження базисного, вічного в культурно-історичній динаміці свого народу. Саме такими її інгредієнтами, як уже відзначалося, є працьовитість, толерантність, “грамада”, “талака”. Але було б цілком неправильно уявляти, ніби ці характерні риси білоруської національної ідентичності залишаються незмінними за всіх часів. Достатньо пригадати вельми поширене у білоруському народі колективне свято “дажынкi”, що знаменує завершення збиральних робіт, яке налічує не одне століття, але в сучасному своєму змісті та формах проявів значно відрізняється від того, як це свято описане у відомих білоруських етнологічних працях. До того ж у цьому святі, як і в багатьох інших, білоруська національна ідентичність постає не так у сенсі активізму, перетворення життєвого буття, що в ньому, безперечно, присутнє, але й у плані прийняття окремими індивідами і соціальними спільнотами властивої народу “колективної долі” (“грамада”, “талака”, “памяркоунасць”, “дабрачылінасць” тощо). Реальна колективність тут виявляється не в якихось абстрактних закликах, а в трудовій і побутовій повсякденності соціального буття.

Важливим маркером національної ідентичності в соціологічному дослідженні є віднесення респондентами самих себе до тієї чи іншої національності. Соціологічне опитування показало, що вважають себе білорусами 84,2% респондентів, росіянами — 9,7%, поляками — 3,1%, українцями — 1,8%, представниками інших національностей по 0,2%, а це дуже сильно відрізняється від даних загальнореспубліканського перепису населення. Ототожнюють себе з іншими людьми тієї самої національності, до якої належать респонденти, більш-менш часто 75,3% опитаних (із котрих часто таку ідентифікацію здійснюють 30,8%), а 18,8% ніколи так себе не ідентифікують.

Серед компонентів національної ідентичності суттєве значення належить історичній пам’яті народу. Проведені в Інституті соціології НАН Білорусі соціологічні дослідження дають цікавий матеріал для побудови кількох

узагальнених суджень з цього питання. Найважливішим показником для формулювання таких суджень слід вважати запитання: “Якими подіями в історії Білорусі, на Вашу думку, можна пишатися?” і “Які події в історії Білорусі викликають у Вас гіркоту?” Найчастіше у жителів Білорусі викликає гордість подвиг і перемога радянського народу, у тому числі білоруського, у Великій Вітчизняній війні. Якщо ми звернемося до дорадянської історії, то найчастіше в оцінках громадян Білорусі викликає гордість діяльність білоруських просвітителів Євфросинії Полоцької, Кирила Туровського, Франциска Скорини та ін., а також період Великого князівства Литовського (ВКЛ), коли Білорусь разом з Литвою існували як єдина держава, де найважливіші державні розпорядження, включно зі Статутом ВКЛ, публікувалися білоруською мовою, що тоді функціонувала як адміністративна. У радянський період події, що становлять предмет гордості білорусів, — це швидке (за п’ять років) відновлення народного господарства, освіти і культури в Білорусі після перемоги у Великій Вітчизняній війні й участь Білорусі у створенні ООН. А гіркоту в оцінках громадян республіки викликають масові репресії у 1930–1940-х роках, розвал СРСР і Чорнобильська катастрофа. Що стосується сучасної історії Білорусі, то предмет гордості у її громадян — досягнення державної незалежності, економічний добробут країни, спортивні й культурні досягнення.

Для правильного розуміння і тлумачення сутності й особливостей національної ідентичності суттєве значення має з’ясування її взаємозв’язку з менталітетом певного народу, в річищі розглядуваної проблематики — білоруського народу. У своїй сутності “менталітет” як специфічне соціологічне поняття являє собою глибинний рівень індивідуальної і колективної свідомості, умонастроїв, світовідчуття, інтелектуально-психологічних настанов і уявлень, що виражають самотутнє усвідомлення його носіями навколишньої реальності й певним чином зорієнтовують соціальну поведінку і прагнення таких індивідів і соціальних груп до інтеграційної взаємодії в рамках національної ідентичності.

Однією із найбільш характерних і стало збережуваних особливостей білоруської національної ідентичності є толерантність — доброзичливе, поважне, ґрунтоване на взаємній довірі та співпраці ставлення до носіїв іншої мови, іншої культури, іншої конфесіональної належності. Ця особливість детермінована історичними і соціокультурними тенденціями, оскільки в Білорусі упродовж кількох століть функціонують і мирно співіснують представники понад 180 різних національностей і понад 30 різних віросповідань.

У національній ідентичності білорусів індивідуальне “Я” (особистісна ідентифікація) синтезується воедино із соціокультурним ідентифікаційним інтегратором “Ми”. Це дістає реальний прояв в існуванні в сукупності різних ідентифікаційних груп у республіці. Найчисленнішою групою респондентів, які здійснюють ідентифікаційне самоототожнення, є ті індивіди, котрі уподібнюють себе людям своєї національності (причому часто — 30,8% опитаних, іноді — 44,5% (тобто в сумі — понад три чверті від загального масиву респондентів), а ніколи — тільки 18,8%). Найчастіше таку позицію обирають керівники вищої ланки (18,2%), службовці, спеціалісти не-

виробничої сфери (майже 81%) і, особливо, учні та студенти, серед яких ототожнюють себе з людьми своєї національності понад 92% (причому часто — 69% від загальної кількості опитаних у цій соціальній групі, або майже удвічі більше, ніж серед керівників вищої ланки).

Поряд із національною ідентичністю приблизно в тих самих кількісних показниках у сучасному білоруському суспільстві виявляються особливості й відмітні риси громадянської ідентичності. Вона реалізується в процесі ототожнення індивідом або соціальною групою себе із базовими цінностями, властивими громадянам даної країни, що виявляються в їхніх статусних і соціально-рольових характеристиках, у ціннісних орієнтаціях і життєвих стратегіях поведінки.

Формування громадянської ідентичності особистості тісно пов'язане з процесом засвоєння особистістю різноманітних елементів національної свідомості, поведінки, традицій, культури, мови, тобто з етнонаціональною ідентичністю. Проте когнітивне наповнення громадянської ідентичності в чомусь збігається, а в чомусь не збігається з етнонаціональною. Етнічна ідентичність переважно базується на мові, культурі, національності батьків, історичному минулому, спільності території. Громадянська ідентичність — на політичній і правовій культурі, громадянській активності, на формуванні й функціонуванні інститутів громадянського суспільства. Вона динамічніша за етнічну. Когнітивне наповнення тієї та іншої ідентичностей здатні бути взаємодоповняльними. Це дає підстави говорити про сумісність таких ідентичностей за певних умов. Формування громадянської свідомості, солідаризації з цінностями людської гідності, свободи й відповідальності, поваги до індивідуального вибору може стати чинником, що цементує громадянську й етнічну ідентичність, що робить державну ідентичність привабливою для всього населення країни.

За умов глобалізації розділеного в соціально-політичному плані й переповненого соціальними турбуленціями, хитливого і суперечливого світу, особливо запитуваною стають громадянська ідентичність, громадянська свідомість і поведінка. Проблематика пошуку оптимальних варіантів взаємодії різноманітних типів ідентифікаційних стратегій в етнонаціональній і громадянській сфері життєдіяльності суспільства у зв'язку з цим набуває неабиякої актуальності. Питання становлення громадянської ідентифікації та співвідношення її з національною (етнічною) ідентифікацією належать до ключових стосовно розуміння трансформаційних процесів у період модернізації всіх сфер життєдіяльності сучасного білоруського, українського і російського суспільств і переходу їх до сталого розвитку.

Комунікативний, інформаційний, ментальний простори трансформуються й своєрідно впливають на існування окремих політичних, соціальних й етнонаціональних дискурсів. Тому суспільство транзитивного типу, з огляду на трансформацію традиційних параметрів функціонування політичних, соціальних, культурної сфер, гостро потребує адекватної національної та громадянської ідентичності своїх членів. Формування останньої сприяє виробленню активної громадянської й політичної позиції, що, своєю чергою, стає важливим чинником сталого розвитку суспільства.

Громадянська ідентичність у сучасному суспільстві реалізується завдяки набуттю людиною інституціональних, ментальних та особистісних характеристик, утілених в об'єктивному соціальному, економічному і політико-правовому статусі громадянина, у нормативно-ціннісних настановах його суспільної діяльності в рамках певної держави. Така ідентичність не успадковується за фактом народження, а набувається індивідом — громадянином — шляхом опанування громадянської суб'єктності в процесі реальної соціально-політичної дії (участь у виборах, у діяльності громадських організацій, політичних партій тощо). Громадянська ідентичність як суб'єктно-об'єктна сутність найчастіше виявляється в національно-специфічній формі, тому цілком правомірно вживати поняття “національно-громадянська ідентичність”, як це роблять Л.Дробіжева, С.Перегудов, Ю.Резнік, І.Фін та інші соціологи та політологи.

Визнаючи правомірність такого категоріального конгломерату, мушу разом із тим звернути увагу на ту обставину, що громадянська ідентичність динамічніша порівняно з національною. Когнітивне наповнення тієї й іншої ідентичностей здатні доповнювати одне одне. Це дає підстави говорити про сумісність таких ідентичностей. Але така сумісність можлива за певних умов. Формування громадянської свідомості, солідаризація із цінностями людської гідності, свободи та відповідальності, поваги до індивідуального вибору можуть стати чинниками, що цементують громадянську й етнічну ідентичність, що роблять державну ідентичність привабливою для всього населення країни.

У процесі формування і зміцнення громадянської ідентичності велике значення має утвердження у свідомості та поведінці більшості населення країни важливості ідеї громадянськості. Ця ідея, мірою опанування масовою свідомістю і втілюючись у практичних діях великих соціально-демографічних і територіально-поселенських груп, стає потужним конструювальним чинником формування людини — громадянина, готового і здатного не тільки відчувати свою співпричетність до долі свого народу, а й ефективно працювати не лише задля власного добробуту, а й в ім'я добробуту своєї Вітчизни.

Утілення ідеї громадянськості в почуттях, свідомості, вольових устремліннях і практичних діях людей відбувається в єдиному річищі із формуванням і розвитком у країні громадянського суспільства. Останнє характеризується як сфера соціально-громадянської самоорганізації індивідів і добровільно сформованих громадян, захищених правовими нормами від прямого втручання та свавільної регламентації різноманітної діяльності громадян з боку державної влади та її органів. Воно функціонує як суспільство, що досягло партнерських відносин з державою, але водночас здатне здійснювати контроль над органами державної влади, як суспільство, в якому можливість громадян реалізувати свої права та обов'язки доповнюється здатністю і прагненням держави забезпечити права і свободи своїх громадян.

Про те, якою мірою розвинена громадянськість у сучасному білоруському суспільстві, можна судити на підставі аналізу матеріалів соціологічних досліджень. Найсуттєвіші з них такі: вважають за необхідне обов'язкове

дотримання рівності і соціальної справедливості 38,0% від загалу опитаних, 30,0% вважають, що важливо встановити контроль за доходами і витратами чиновників, 30,4% — розширити можливості для громадян брати участь у політичному житті країни, 11,0% наполягають на бажаності залучення громадських організацій до прийняття політичних рішень та управління державою. У відповідь на запитання “Як Ви вважаєте, що таке громадянське суспільство?” більшість респондентів (62,3%) заявили: “громадянське суспільство — це свобода особистості, слова і забезпечення прав людини”, 41,0% вважають, що громадянське суспільство існує тільки там, де забезпечені особиста безпека і недоторканність приватного життя, 41,7% — там, де існують гласність і доступність інформації про стан справ у суспільстві. Понад третину (36,1%) опитаних переконані, що громадянське суспільство функціонує лише за таких умов, коли забезпечена участь громадян у державному управлінні, а 16,8% певні, що громадянське суспільство може існувати тільки за умов конструктивної співпраці політичних партій і громадських організацій з державою (сума відсотків у цих даних понад 100, бо кожен респондент міг відповісти одночасно на 2–3 запитання). Характерно, що визнають необхідність залучення громадян у державне управління 40,0% робітників, 39,2% селян і робітників сільського господарства, 46,1% студентів, 35,7% спеціалістів невиробничої сфери, але тільки 26,0% керівників вищої ланки.

У процесі проведених останніми роками загальнобілоруських соціологічних досліджень з'ясувалося, що ідентифікують себе із громадянами Білорусі понад половину жителів республіки, причому увиразнюється вельми суттєва тенденція, що полягає в більш інтенсивному зростанні громадянської ідентичності порівняно з національною ідентичністю.

Про динаміку розвитку національної і громадянської ідентичності в їхній взаємодії в сучасному білоруському суспільстві може дати уявлення аналіз емпіричних соціологічних досліджень, здійснюваних у діахронному розгортанні, що охоплює п'ятилітній інтервал від 2007-го до 2012 року включно. Не вдаючись у квантифікаційні подробиці, слід звернути увагу на загальне зростання значимості маркерів як національної, так і громадянської ідентичності. Кількість респондентів, які ототожнюють себе з особами своєї національності, у 2007–2012 роках зросла від 43,5% до 75,3%, а тих, хто ідентифікує себе з громадянами Білорусі, — від 37,3% до 77,5%.

Коли ми аналізуємо основні тенденції розвитку національної та громадянської ідентичностей, треба звернути увагу на конче серйозну особливість, яка виявляється в тому, що квантифікаційні характеристики цих процесів у Білорусі та Україні дуже близькі, майже тотожні. Якщо в Білорусі співвідношення названих ідентифікацій становить 75,3% до 77,5%, то в Україні, за даними моніторингових досліджень, здійснюваних Інститутом соціології НАНУ, — 79,1% до 82,8%.

Зростання значущості формування і конструктивного функціонування громадянської ідентичності зумовлюється тим, що вона виступає, по-перше, важливим чинником консолідації народу і збереження його цілісності, по-друге, сприяє активному включенню громадян у суспільно-політичні процеси, що відбуваються в країні; по-третє, створює передумови і можли-

вості включення різноманітних груп населення в обговорення, прийняття і реалізацію управлінських рішень.

Питання становлення соціальної, громадянської ідентифікації та співвідношення її з національною (етнічною) ідентифікацією належать до ключових у плані розуміння трансформаційних процесів у період модернізації всіх сфер життєдіяльності сучасного білоруського суспільства.

Усвідомлення себе, свого місця в державі, ідентифікація з нею, що втілюється у громадянській ідентичності, відіграють важливу роль у соціальному розвитку суспільства. Ці ціннісні еталони зумовлюють солідарність і консолідацію великих соціальних груп і надають нові імпульси суспільному розвитку.

У момент утворення нових соціальних страт, груп, корпорацій, соціальних інститутів орієнтації населення в різноманітних сферах діяльності спираються на базові цінності, до яких можна віднести і цінність Батьківщини, її добробуту. Усвідомлення себе, свого місця в державі, ідентифікація з нею зумовлюють солідарність великих груп і надають нові імпульси суспільному розвитку.

За всього розмаїття та різноякісності таких трансформацій залишається незмінним певний стрижень соціально-духовних орієнтацій народу, ядром якого залишається беззастережна цінність Батьківщини, її добробуту. Саме такі уявлення стають цементувальними в суспільстві й утворюють міцний фундамент його інтегрованості, втілюючись у тому компоненті ідентичності, що його називають патріотизмом. На запитання білоруських соціологів “Що для Вас означає бути патріотом Білорусі?” більшість респондентів відповідають так: “любити свою країну” (87,2%), “намагатися поліпшити життя в країні” (84,6%). Зазначу, принагідно, що соціологічне опитування, проведене у 2012 році в мінських школах, показало, що думка стосовно розмивання почуття патріотизму у молоді є упередженою: 64,2% учнів старших класів вважають себе патріотами, а 56,7% готові присвятити своє життя процвітанню Вітчизни.

Динамічні трансформації в розвитку ідентичності громадян сучасного білоруського суспільства пов'язані не тільки з глибокими змінами соціально-економічних, політичних і соціокультурних умов життєдіяльності різних соціальних груп і окремих індивідів, а й із дедалі глибшою і багатосторонньою включеністю Білорусі в глобальну систему взаємозв'язків у світовому співтоваристві держав. Тому в дослідженні ідентифікаційних трансформацій необхідно враховувати не лише внутрішньокраїновий, а й міжнародний, навіть глобальний аспекти. Це тим важливіше, що в наш час сепаратистські ідентифікаційні настрої та дії виявляються у багатьох країнах — в Іспанії, Франції, Бельгії, Туреччині, Великій Британії та ін. Якщо поглянути на розглядувану проблему в ширшому, міжнародному контексті, стає зрозумілим, що саме національна ідентичність, взаємозалежна із громадянською ідентичністю, становить сутнісне підґрунтя збереження ідентичності країни й одночасно найважливіший ресурс її конкурентоспроможності у взаємодії з різноманітними — дружніми і вороже налаштованими — партнерами за умов поглиблення глобалізації сучасного світу.

Порівняльний аналіз траєкторій зростання і взаємопідсилення національної і громадянської ідентифікації виявляє дедалі більшу значущість їх для національної безпеки Білорусі. Адже стратегія національної безпеки країни спирається не тільки на національну ідентифікацію білоруського народу, а й (навіть передусім) на забезпечення міцної державності, державного суверенітету, незалежності й державної гідності Білорусі як у співдружності з близькими за історичною долею, національним менталітетом, релігією і культурою народами Росії та України, так і у світовому співтоваристві держав. Тому вона, поряд з іншими, базується на властивій білоруському народові високій і непохитній громадянській ідентичності.